

Το πρόβλημα της «ζήτησης» των ψυχοδραστικών ουσιών: μια κοινωνιολογική προσέγγιση

Όπως είναι γνωστό, μια κλασική πολιτική αντιμετώπισης της εξουδετέρωσης του κινδύνου των ναρκωτικών είναι μια σειρά από νομοθετικά και αστυνομικά μέτρα που ως σκοπό έχουν την εξάρθρωση των εγχώριων και διεθνών κυκλωμάτων παραγωγής¹, διακίνησης και προσφοράς των παραπάνω ψυχοδραστικών ουσιών. Χωρίς να αμφισβητήσουμε την αναγκαιότητα της νομοθετικής και αστυνομικής στήριξης και της συλλογικής κοινωνικής αντίδρασης κατά της διάδοσης των ναρκωτικών ουσιών, φρονούμε ότι πρέπει να αποτελεί μέρος, και μόνο μέρος, μιας συνολικής πολιτικής εξουδετέρωσης του εν λόγω κινδύνου, η οποία φυσικά δεν πρέπει να έχει ένα μονοσήμαντα «κρατικιστικό» χαρακτήρα. Το να προσπαθείς να πλήξεις τους πόλους δύναμης της παραγωγής και προσφοράς των ναρκωτικών ουσιών αποτελεί μια προσπάθεια παρέμβασης σε ένα και μόνο μέρος μιας συνολικής καταστροφικής διαδικασίας για το κοινωνικό σώμα, η οποία δεν ξεκινάει απλώς από τον παραγωγό και έμπορο, αλλά από εκείνες τις κοινωνικές προϋποθέσεις που συντελούν αποφασιστικά ώστε οι προηγούμενοι να εμπορεύονται την «πραμάτεια» τους με επιτυχία.

Και όταν μιλάω για τέτοιου είδους προϋποθέσεις, δεν εννοώ απλώς τις τεχνικές πλευρές της διακίνησης αυτών των ουσιών ή τα κυκλώματα παράνομης ή μη δύναμης που εμπλέκονται στη διαδικασία της διακίνησης², αλλά το συνολικό κοινωνικό και κοινωνιο-ψυχολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιέται, αναπτύσσεται, ενισχύεται και επεκτείνεται η ζήτηση αυτών των ουσιών^{2α}. Η προσπάθεια παρέμβασης σε επίπεδο προσφοράς δεν μπορεί να επιφέρει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα εάν δε συμπληρώνεται από επιστημονική διερεύνηση, καθώς και από κρατική και καθολική κοινωνική μέριμνα γύρω από ζητήματα που σχετίζονται με το επίπεδο της «ζήτησης».

Γιατί ολόένα και μεγαλύτερος αριθμός ατόμων, ιδιαίτερα νέων ατόμων, ρέπει και σινηθίζει στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών; Ποιες ιδιαίτερες κατηγορίες ατόμων πέφτουν στην παγίδα αυτής της υπόσχεσης των «τεχνητών παραδείσων»; Ποια κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία φυσικά συνδέονται με κοινωνικές δομές και διαδικασίες, μπορούν να δημιουργήσουν εκείνη την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που είναι πραγματικά επικίνδυνη για τη διάδοση αυτών των ουσιών; Ποιες ανάγκες, έστω και «αρρωστημένες», ικανοποιούν αυτές οι ουσίες; Και πώς το κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να συντελέ-

---

Ο Φίλιππος Νικολόπουλος είναι επίκουρος καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

σει στη γένεση αυτών των αναγκών; Ή, αντίθετα, ποιο κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να μειώσει ή ακόμα και να εξαφανίσει αυτές τις ανάγκες;

Αυτά είναι τα καυτά ερωτήματα που μπαίνουν σε επίπεδο «ζήτησης». Ας μη μας διαφεύγει ότι η εμπειρική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας καταδεικνύει πως, για να προσφερθεί κάτι ως εμπόρευμα σε οποιοδήποτε κύκλωμα αγοράς, νόμιμο ή παράνομο, και να προωθηθεί με επιτυχία πρέπει να ανταποκρίνεται σε κάποιο βαθμό ζήτησης. Η ζήτηση πάλι με τη σειρά της, όσο και να δουλεύουν οι ποικίλοι μηχανισμοί διαφήμισης των προϊόντων και χειραγώγησης των καταναλωτών —που πραγματικά στις μέρες μας είναι ιδιαίτερα ενισχυμένοι και αποτελεσματικοί—, ανταποκρίνεται πάντα σε κάποια αίσθηση αναγκών, που κάποιος πυρήνας τους παραμένει πάντα πραγματικός, ακόμα κι αν το συνολικό τους μέγεθος έχει πάρει διαστάσεις τεχνητές, κάτω από την επιρροή των παραπάνω μηχανισμών που αναφέραμε. Ας μην ξεχνούμε ότι βασική αρχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας είναι πως οι ανάγκες του ανθρώπου είναι άπειρες, ενώ τα προσφερόμενα αγαθά περιορισμένα³.

Βέβαια, μπορούμε να διακρίνουμε τις λεγόμενες ριζικές ανάγκες από τις τεχνητές καταναλωτικές ανάγκες — διάκριση που προωθήθηκε αρκετά από το παγκόσμιο οικολογικό κίνημα, στην προσπάθειά του να καταδείξει το μη αναγκαίο ορισμένων προϊόντων και καταναλωτικών συνηθειών⁴. Ωστόσο, τόσο η παραπάνω διάκριση όσο και γενικότερα η συνείδηση των αναγκών στην καθημερινή μας ζωή έχουν ένα σαφή χαρακτηριστικό ιστορικότητας⁵ — συνεπώς, υπόκεινται σε μεταβολές πολλές φορές απρόβλεπτες και μη δεκτικές α priori γενικευτικών και ανάλλαχτων καθοριστικών και περιοριστικών σχημάτων— και, ως ένα βαθμό, υποκειμενικότητας. Επίσης, πρόβλημα μπορεί να ανακύψει εάν θελήσει κανείς να τραβήξει απόλυτες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε θεμιτές και αθέμιτες ανάγκες ή ακόμα νόμιμες και παράνομες, με βάση κάποια κριτήρια ηθικής και δικαϊκής τάξης. Γιατί τα κριτήρια αυτά έχουν κάποιο βαθμό σχετικότητας. Για παράδειγμα, σε παλαιότερες εποχές ήταν αθέμιτο για μια γυναίκα να καπνίζει, υποστηρίζοντας ότι με αυτή της τη συνήθεια αντιμετωπίζει το καθημερινό άγχος της. Σήμερα είναι πολύ συνηθισμένο να ακούς ακόμα και από ένα νέο κορίτσι ότι καπνίζει γιατί έχει άγχος μαθημάτων, λόγω οικογενειακών προβλημάτων, λόγω γενικότερου stress ζωής. Ακόμη αν κάποια στιγμή νομοθετικά στην Ελλάδα γίνει διαχωρισμός μαλακών και σκληρών ναρκωτικών και τα πρώτα επιτραπών, τότε δεν αποκλείεται να ακούς από ένα νέο άνθρωπο ότι κάνει χρήση μαλακών ναρκωτικών (π.χ. χασίσι) για τους ίδιους λόγους που ακούς σήμερα ότι καπνίζει.

Υστερα, μιλώντας για ψυχοδραστικές ουσίες δεν εννοούμε μόνο ναρκωτικά, αλλά και τον καπνό και τα οινοπνευματώδη ποτά⁶. Συνεπώς, είναι φανερό ότι η σύγχρονη νομοθεσία αλλά και η συμβατική κοινωνική ηθική δε διανοείται να απαγορεύσει ένα σημαντικό μέρος ψυχοδραστικών ουσιών που ήδη επηρεάζουν βλαπτικά ένα πολύ μεγάλο μέρος συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων. Για παράδειγμα, στη Ρωσία ο αλκοολισμός σήμερα θεωρείται ένα από τα πρώτα κοινωνικά προβλήματα της χώρας, που σχετίζεται με χρόνιες καταστάσεις κοινωνικοοικονομικών αδιεξόδων, όπως και με την πρόσφατη κρίση ιδεολογικής ταυτότητας των πρώην σοβιετικών πολιτών — καταστάσεις που διαμορφώνουν με τη σειρά τους ατομικά ψυχικά αδιέξοδα. Στο λεγόμενο βρώμικο πόλεμο του Βιετνάμ ήταν γνωστό ότι ένα μέρος των αμερικανών στρατιωτών έκανε κατάχρηση οινοπνευματωδών

ποτών και χρήση ναρκωτικών ουσιών, ακριβώς γιατί δεν αισθανόταν ισχυρά ηθικά ερείσματα γι' αυτό που έκανε⁷ —σε αντίθεση με τους Βιετκόγκ που πολεμούσαν με αφάνταστο ιδεολογικό πείσμα ενάντια στο λεγόμενο αμερικανικό ιμπεριαλισμό— και έπρεπε να αντιμετώπισει τα εσωτερικά κενά που διαμορφώνονταν σε επίπεδο ατομικής προσωπικότητας.

Τα όσα εκθέσαμε παραπάνω σκοπό έχουν να δημιουργήσουν έναν πρώτο προβληματισμό γύρω από τις παραμέτρους που υπεισέρχονται στο επίπεδο της ζήτησης των ψυχοδραστικών ουσιών και της όλης συζήτησης που αναγκαστικά δημιουργείται γύρω από το ποιοι τεχνητοί τρόποι κάλυψης κάποιων ψυχικών αναγκών γίνονται αποδεκτοί και ποιοι όχι. Ακόμη αξίζει να αναφέρουμε ότι σε ορισμένους επιστημονικούς αλλά και πολιτικούς κύκλους των ΗΠΑ υπάρχουν μια σειρά από ερωτηματικά, αν, π.χ., μια πολιτική δυναμικής —με στρατιωτικά και αστυνομικά μέσα— αντιπαράθεσης με το κύκλωμα παραγωγής και προσφοράς ναρκωτικών ουσιών, όπως εκείνη του προέδρου Bush ενάντια στο δίκτυο του Escobar στην Κολομβία, έχει πράγματι τα αναμενόμενα αποτελέσματα στη συνολική πολιτική εξουδετέρωσης του κινδύνου των παραπάνω ουσιών, αν σταθμίσει κανείς το τεράστιο κόστος τέτοιου είδους επιχειρήσεων.

Τα ερωτήματα κυρίως τίθενται σε συνάρτηση με τη διερεύνηση και υποθετική σύγκριση των αποτελεσμάτων άλλων εναλλακτικών πολιτικών ενάντια στο ίδιο κοινωνικό πρόβλημα, πολιτικών που θα έδιναν περισσότερη σημασία στην επιμόρφωση του πληθυσμού, στην πρόληψη και, τελικά, στον πραγματικό περιορισμό της ζήτησης. Εάν το ίδιο ποσό χρημάτων δινόταν σε εναλλακτικές πολιτικές του παραπάνω τύπου, μήπως τα συνολικά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ήταν περισσότερα; Πιθανώς ναι, εάν λάβει υπόψη του κανείς τα αποτελέσματα πολιτικών πρόληψης που ακολουθήθηκαν σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες και αν η επιμέρους εναλλακτική πολιτική συνοδεύει και πλαισιωθεί από μια σειρά ευρύτερων κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, που θα καταφέρουν να ανεβάσουν το επίπεδο της ποιότητας των κοινωνικών σχέσεων και θα δώσουν τη δυνατότητα στα άτομα να επιτύχουν μια μεγαλύτερη προσωπική εσωτερική πληρότητα.

Σε κάθε περίπτωση, τέτοιοι προβληματισμοί και συζητήσεις στρέφουν την προσοχή μας στη δυνατότητα παρεμβάσεων σε επίπεδο ζήτησης, ενώ παράλληλα διατυπώνουν ορισμένες επιφυλάξεις για την αποτελεσματικότητα του πνεύματος του «διοικητισμού» και της «αστυνομικής εξουδετέρωσης» των χρόνιων κοινωνικών προβλημάτων⁸.

Ωστόσο, εάν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς και όχι απροσγείατα αισιόδοξοι, η επιστημονική ενασχόληση με την πλευρά της «ζήτησης» των ψυχοδραστικών ουσιών (εννοούμε όχι μόνο ναρκωτικά, αλλά και την κατάχρηση οινοπνευματωδών ποτών και τον καπνό) δεν είναι κάτι εύκολο, όχι τόσο στην έρευνα των αιτιών της ζήτησης, όσο στην προτεινόμενη πολιτική —που θα βασίζεται σε επιστημονικά δεδομένα— εξαφάνισης της ζήτησης. Σε οποιοδήποτε κοινωνικό πρόβλημα στο οποίο υπεισέρχονται έντονοι ψυχολογικοί-προσωπικοί παράγοντες, η επιστημονική αντιμετώπιση συναντά εξαιρετικές δυσκολίες όταν καλείται να προτείνει την αποτελεσματική «συνταγή» για την απομόνωση και την εξάλειψη των παραπάνω παραγόντων, μαζί με την επιτυχή ρύθμιση της κοινωνικής πλευράς του όλου προβλήματος. Η επιτυχία σε επίπεδο κοινωνιολογικής «διάγνωσης» δε συνοδεύεται αναγκαστικά από την ίδια επιτυχία σε επίπεδο κοινωνιολογικής «θεραπείας».

Σε μια τέτοια κατάσταση δε φταίει τόσο η δήθεν αναποτελεσματικότητα των «εργαλει-

ων» —θεωρητικών και πρακτικών— των κοινωνικών επιστημών, όπως ατυχώς μερικοί επιστήμονες των φυσικομαθηματικών επιστημών κυρίως κατά κόρον τονίζουν, όσο η ίδια η φύση του ανθρώπινου όντος και των προβλημάτων του, όπου τα στοιχεία της μαζικής κοινωνικής διάστασης, του προσωπικού ψυχικού κόσμου και των αξιακών επιλογών διαπλέκονται κατά τρόπο περίπλοκο και μοναδικό — μοναδικό σε επίπεδο προσωπικών βιωμάτων του ατόμου αλλά μοναδικό και σε επίπεδο καθολικών ιστορικοκοινωνικών μορφωμάτων¹⁰.

Το ανθρώπινο φαινόμενο πάντα είναι πιο δύσκολο στην προσέγγιση του βάθους του συγκριτικά με το φυσικό ή το καθαρά βιολογικό. Γιατί χαρακτηρίζεται κατ' εξοχήν από ποιотικές διαστάσεις (νοήματα, αξιακούς προσανατολισμούς, δίνη συναισθημάτων), σε αντιδιαστολή με τα άλλα που μπορούν να εκτιμηθούν ποσοτικά πάνω στη βάση σταθερής εμπειρικής μεθοδολογίας ακριβείας.

Ερωτάται, λοιπόν, ποιο θα είναι το όφελος μιας εμπειριστατωμένης κοινωνιολογικής μελέτης του φαινομένου της «ζήτησης» των ψυχοδραστικών ουσιών, δεδομένων των παραπάνω δυσκολιών;

Καταρχήν η κοινωνιολογική μελέτη και εκτίμηση συμβάλλει στην κατανόηση του συνολικού προβλήματος¹¹ ως προβλήματος, που δεν ξεκινάει μόνο από το παράνομο κύκλωμα παραγωγής και διάθσης, αλλά παράλληλα και από το ίδιο το άτομο-χρήστη, το στενότερο και το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον. Ακόμα μπορεί να εξηγήσει πώς ορισμένοι παράγοντες που προϋπάρχουν της θέλησης και συνείδησης του ατόμου και που σχετίζονται ακριβώς με τον ανθρώπινο περίγυρό του —στενότερο ή ευρύτερο— συμβάλλουν στη γένεση, ενίσχυση και επέκταση της ζήτησης των ψυχοδραστικών ουσιών. Στο σημείο αυτό, επίσης, δε θα ήταν ανακριβές να πούμε ότι η διερεύνηση τέτοιου είδους παραγόντων δεν αποκλείει τη μελέτη και ανάλυση τελικά αυτού που η αναλυτική κοινωνική ψυχολογία καλεί «λιμπιντική δομή» μιας συγκεκριμένης ομάδας ή κοινωνίας¹⁰ (το λιμπιντικό της υπόβαθρο, δηλαδή, όπως επηρεάζεται και διαμορφώνεται κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και ιστορικές συνθήκες).

Κατ' εξοχήν στην περίπτωση του υπό συζήτηση φαινομένου πρέπει να έχουμε υπόψη μας τις τελικές προτροπές του C.W. Mills για την κοινωνιολογική έρευνα γενικά, που περιέχονται στο γνωστό βιβλίο του *Κοινωνιολογική Φαντασία*: Να μελετάς πώς το «προσωπικό» συνδέεται με το «κοινωνικό», πώς και πόσο πίσω από το πρώτο κρύβεται το δεύτερο, με τρόπο μάλιστα που πολλές φορές δε συνειδητοποιείται από το ίδιο το άτομο¹². Πράγματι η λεγόμενη κοινωνική ευθύνη, που πολλές φορές όχι απλώς προηγείται αλλά και είναι ισχυρότερη της ατομικής ευθύνης, αναφορικά με ποικίλες μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς, επειδή ακριβώς δεν είναι πάντα κάτι «χειροπιαστό», αγνοείται ή δε συνειδητοποιείται αρχικώς από το ίδιο το αποκλίνον άτομο ή τους εξωτερικούς παρατηρητές. Για παράδειγμα, στο ποινικό δικαστήριο δικάζεται πάντα ένα συγκεκριμένο άτομο για συγκεκριμένη πράξη και όχι μια κοινωνική ομάδα ή τάξη, ένας κοινωνικοπολιτικός μηχανισμός ή μια αρνητική περιρρέουσα ατμόσφαιρα¹³. *Κάνοντας κοινωνιολογική ανάλυση του φαινομένου της ζήτησης των ψυχοδραστικών ουσιών, οφείλουμε να «βλέπουμε αυτό που δε φαίνεται με γυμνό μάτι» ή με την επιφανειακή εμπειρική παρατήρηση.*

Πρέπει να μελετάμε ειδικά χαρακτηριστικά κοινωνικών δομών, διαμόρφωση στάσεων

και κουλτούρας, επίδραση βασικών παραγόντων κοινωνικοποίησης, ιδεολογικές επιρροές ή κενά, αξιολογικούς προσανατολισμούς, μηχανισμούς διατήρησης δύναμης ή κοινωνικής μεταμφίεσης ατόμων και ομάδων με σκοπό τη διατήρηση ή αύξηση της κοινωνικής και πολιτικής τους επιρροής κ.λπ.

Παραπέρα βοηθάει στο να φωτιστεί πληρέστερα η διάκριση χρήστη ναρκωτικών ουσιών-εμπόρου, που είναι βασική για μια σύγχρονη και προοδευτική νομοθετική κάλυψη της καταπολέμησης των παραπάνω ουσιών. Ο χρήστης δεν αντιμετωπίζεται αφηρημένα ως συνειδητός και στυγνός παραβάτης του νόμου, αλλά ως μια προσωπικότητα που, κάτω από δυσμενείς επιδράσεις του στενότερου ή ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, διαμορφώθηκε ελαττωματική, ανασφαλής και επιδιώκουσα τη λύτρωσή της μέσα από υποτιθέμενους τεχνητούς παραδείσους. Χωρίς φυσικά να υποτιμώνται οι ατομικές προδιαθέσεις και αδυναμίες, ο χρήστης διερευνάται ως προσωπικότητα-θύμα μιας συνολικά πειστικής κατάστασης του γύρω του ανθρώπινου περιβάλλοντος, που περιέχει εξαρτήσεις και συναρτήσεις πιο αλυσιδωτές από ό,τι αρχικά φαίνεται¹⁴. Γιατί μεταξύ ατόμων και συνολικά της κοινωνίας μεσολαβεί αλυσίδα από ομάδες πρωτογενείς και δευτερογενείς (από οικογένεια και σχολείο μέχρι επαγγελματικούς, συνδικαλιστικούς και πολιτικούς οργανισμούς), που μεταξύ τους αλληλοεπηρεάζονται, αλληλοεξαρτώνται και ορισμένες φορές βρίσκονται σε μια σχέση ιεραρχική ή οιονεί ιεραρχική¹⁵. Είναι γνωστό, π.χ., ότι πολλοί από τους νέους ανθρώπους που γίνονται χρήστες ψυχοδραστικών ουσιών είναι παιδιά προβληματικών οικογενειών (χωρισμένων, διαλελυμένων, εξαιρετικά δυσαρμονικών, με γονείς ή τουλάχιστον ένα γονέα που έχει βεβαρυμένο ιστορικό κ.λπ.)¹⁶. Είναι ακριβές να πούμε ότι σ' αυτή την περίπτωση το παιδί είναι απλώς θύμα οικογενειακού περιβάλλοντος ή, ακόμη πιο εξειδικευμένα, βεβαρυμένης κληρονομικότητας. Αρχαίως φορές όχι, γιατί απλούστατα στο οικογενειακό πρόβλημα μπορεί να αντανακλάται ένα σύνολο ελαττωματικότητων, δυσλειτουργιών και αδικιών που χαρακτηρίζουν ευρύτερους δευτερογενείς οργανισμούς, που εξαρτούν ή επηρεάζουν σημαντικά τη ζωή των γονέων. Ακόμη μπορεί να αντανακλάται το συνολικό κοινωνικό πρόβλημα, που είναι αποτέλεσμα κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων, που κι αυτές με τη σειρά τους είναι απόρροια των δομών του κοινωνικοπολιτικού συστήματος¹⁷ (π.χ. συγκέντρωση πλούτου και δύναμης στην κεφαλαιοκρατική τάξη που εκμεταλλεύεται συστηματικά τις εργαζόμενες τάξεις ή συγκέντρωση προνομίων στην πολιτική ολιγαρχία ενός ολοκληρωτικού συστήματος με αδιαφορία για την πολιτική και ανθρώπινη καταπίεση όλων των άλλων που βρίσκονται εκτός κυβερνητικής elite). Μπορεί, επίσης, να αντανακλάται ένα καθολικό πνεύμα ανομίας —με την έννοια του Durkheim—, παρακμής και αβεβαιότητας που χαρακτηρίζει μια τάξη, ένα κοινωνικό στρώμα ή ολόκληρη τη συγκεκριμένη κοινωνία ή έναν ευρύτερο πολιτισμό¹⁸.

Δουλειά ακριβώς του κοινωνιολόγου είναι να διερευνά και να εκτυλίσει αναλυτικά όλο αυτό το πλέγμα των πολύπλοκων σχέσεων και αλληλεπιδράσεων και τον ειδικό τρόπο με τον οποίο το τελευταίο επιδρά στο υπό διερεύνηση φαινόμενο της ζήτησης των ψυχοδραστικών ουσιών. Ακόμη, προβάλλοντας την προβληματική του γύρω από τη σχετικότητα των εννοιών της θεμιτής και νόμιμης ή αθέμιτης και παράνομης ανάγκης, συμβάλλει στο να πέσει περισσότερο η βαρύτητα στην ίδια την ουσία των αναγκών ενός ατόμου, όπως προσδιορίζονται και φορτίζονται κοινωνικά.

Παράπέρα, η χρήση των ψυχοδραστικών ουσιών πρέπει να διερευνάται σε συνάρτηση πάντα με το συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και τα συγκεκριμένα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού συστήματος αναφοράς. Κατά καιρούς, σε ορισμένες κοινωνίες και σε ορισμένες περιπτώσεις, η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών και ιδιαίτερα ναρκωτικών ελετρώπετο. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η χρήση ήταν πολιτιστικά ενσωματωμένη¹⁹, ανταποκρινόταν σε επιλεγμένες λειτουργικές ανάγκες της κοινωνικής ομάδας και φυσικά ελεγχόταν — π.χ. σε ορισμένες ινδιάνικες φυλές της Β. Αμερικής. Αυτό που συναντάται σήμερα στις βιομηχανικές και μεταβατικές (περιφερειακές καπιταλιστικές ή ημι-περιφερειακές) χώρες είναι κάτι άλλο. Δεν ικανοποιεί λειτουργικές ανάγκες, δεν ελέγχεται από θεμιτούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου και, φυσικά, δεν καλύπτεται από μια ολοκληρωμένη πολιτική ενσωμάτωση. Ακόμη μιλάμε πάντα για διακίνηση ναρκωτικών που έχει ενταχθεί στο σύνολο των παγκοσμιοποιημένων εμπορευματιζών σχέσεων και υπάγεται κανονικά στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης.

Ας εξετάσουμε, λοιπόν, συνοπτικά ποιοι κοινωνικοί παράγοντες μπορούν να ανιχνευτούν ως συμβάλλοντες στη γένεση του φαινομένου της ζήτησης των υπό συζήτηση ουσιών. Πρώτα απ' όλα εντοπίζεται στις μέρες μας μια υποχώρηση της ποιότητας και του βάθους των κοινωνικών σχέσεων, που με τη σειρά της συντελεί στην έλλειψη ψυχικής πληρότητας των ατόμων²⁰. Τα άτομα επικοινωνούν μεταξύ τους περισσότερο με την τεχνική έννοια του όρου παρά με τη βαθύτερη πνευματική και ψυχική, δηλαδή με πρόθεση να βρουν πραγματικά σημεία πνευματικής και ψυχικής συνάντησης, σημεία μεταξύ τους ταύτισης. Επικοινωνούν περισσότερο για να διευκολύνουν διαδικασίες ωφέλιμες γι' αυτά τα ίδια, ως προς την επιδίωξη τους να ενισχύσουν και να προαγάγουν τα συμφέροντά τους. Αυτό, ως ένα βαθμό, είναι αποτέλεσμα του παγκοσμιοποιημένου πια καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που τείνει τα πάντα να τα εμπορευματοποιήσει, ενισχύοντας απεριόριστα τον «εργαλειακό λόγο», για να χρησιμοποιήσω το γνωστό όρο της Κριτικής Θεωρίας της Σχολής της Φρανκφούρτης²¹. Παράλληλα, όμως, οι ίδιες διαδικασίες δημιουργούν εσωτερικά κενά στα άτομα, αδυνατώντας να ικανοποιήσουν βαθιές υπαρξιακές τους ανάγκες.

Στις μέρες μας είναι φανερό ότι τα άτομα προσηλώνονται ολοένα και περισσότερο στα υλικά αγαθά, κάτω μάλιστα από την πίεση των μηχανισμών —ενισχυμένων τώρα πια από την αποτελεσματικότητα του ηλεκτρονικού τύπου— της καταναλωτικής κοινωνίας. Η ροπή προς την προσκόλληση στις υλικές απολαύσεις και στη διαρκώς περισσότερο άνετη ζωή δεν μπορούμε να πούμε ακριβώς ότι είναι γέννημα του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός όμως την ενισχύει, την εμπλουτίζει και μπορεί να τη συνδυάζει με διαρκώς νέα κεντρίσματα, ανασύροντας από διάφορα σημεία του ανθρώπινου χαρακτήρα διαρκώς νέες επιθυμίες και προτιμήσεις υλικών αγαθών²².

Ας προσέξουμε, όμως, αυτό το αντιφατικό σημείο στην ανθρώπινη προσωπικότητα: Ενώ, από τη μια πλευρά, τείνει να προσκολληθεί στην πλευρά των υλικών απολαύσεων, από την άλλη η ίδια αυτή η προσκόλληση, ή ακριβέστερα οι υπερβολές προς αυτή την κατεύθυνση, της δημιουργούν εσωτερικά —πνευματικά, ψυχικά και ιδεολογικά— κενά. Και τα κενά αυτά κάπως πρέπει να γεμισούν, γιατί αντιστοιχούν σε άλλου τύπου ανάγκες, μη υλικές. Κατά κάποιον τρόπο, δηλαδή, ο άνθρωπος αυτο-παγιδεύεται. Ο καπιταλισμός, λοιπόν, και γενικότε-

ρα η βιομηχανική κοινωνία δε φαίνεται να βοηθά τον άνθρωπο να βρει την ισορροπία του ανάμεσα στη ροπή του για ικανοποίηση υλικών αναγκών και στα άλλα μη υλικού περιεχομένου «ακίνητα» σημεία του. Γιατί ο άνθρωπος έχει ως σχετικά σταθερό του σημείο το ότι μετέχει ταυτόχρονα σε δύο κόσμους, τον υλικό και το νοητό, κόσμους που μέσα στη συνύπαρξή τους περιέχουν αντίθεση και ένταση. Υπάρχουν ή μπορούμε να συλλάβουμε κοινωνικές καταστάσεις που συμβάλλουν στην απόκτηση ισορροπίας ανάμεσα στις προαναφερθείσες διαστάσεις και υπάρχουν καταστάσεις που δε συμβάλλουν²³. Η καταναλωτική καπιταλιστική κοινωνία, δικτατορευόμενη μάλιστα από τη χειραγώγηση των mass media, όπως και η κοινωνία του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», όπως τη γνωρίσαμε, δεν παρέχουν πολλές μαρτυρίες ότι ενδιαφέρθηκαν σοβαρά και πέτυχαν πράγματι την αναζητούμενη ισορροπία. Η ανεξέλεγκτη τάση για υλικό κέρδος και η μεταμφιεσμένη σε εσχατολογική ιδεολογία ατεριώριστη τάση εξουσίας μέσα από γραφειοκρατικούς μηχανισμούς δεν αποτέλεσαν ούτε θα αποτελέσουν ποτέ εγγύηση για καμιά κοινωνική προκοπή και πρόοδο.

Δε θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι τα παραπάνω φαινόμενα και διαδικασίες συμβαίνουν μέσα σε ένα συνολικότερο πνεύμα παρακμής των δυτικών και μη κοινωνιών²⁴. Μιλώντας ακριβώς για παρακμή, εννοούμε μια διαρκώς ενισχυόμενη τάση για προσκόλληση στις υλικές πλευρές της ζωής και, αντίστοιχα, απομάκρυνση από σταθερά συστήματα αξιών και ιδεών, που γέμιζαν εσωτερικά το άτομο και για τα οποία θυσιάζοταν μέρος τουλάχιστον της τάσης για υλικές απολαύσεις. Εννοούμε ακόμη μια ιδιαίτερα έντονη ιδεολογική και ηθική ρευστότητα, όπου άτομα και ομάδες τείνουν να μη δεσμεύονται σχεδόν από καμιά ιδεολογική και ηθική σταθερά. Αλλά αν αρχίσει να περνάει κατά μαζικό τρόπο η αντίληψη ότι «τίποτε δεν υπάρχει ως σταθερά που αξίζει κανείς να σέβεται», μήπως τότε τα πάντα επιτρέπονται; Η ανθρωπότητα δυστυχώς πολλές φορές με βαθιά οδύνη γνώρισε καταστάσεις που χαρακτηριζόντουσαν από τέτοιες αντιλήψεις και ξέρεε καλά το επικίνδυνο του περιεχομένου τους. Και οπωσδήποτε είναι καταστάσεις που συμβάλλουν κατά πολύ στη διάδοση της υποτιθέμενης αξίας των «τεχνητών παραδείσων».

Παρακμή και ανομία αποθαρρύνουν τα άτομα από ανάληψη πρωτοβουλιών και εγχειρημάτων που στηρίζονται σε ηθικές και γενικότερες αξιακές βεβαιότητες. Γιατί η ηθική ρευστότητα και γαλαρότητα, όπως και η ιδεολογική χρεοκοπία, δηλητηριάζουν κάθε είδος πίστης σε αξιακές βεβαιότητες και τα άτομα, αργά ή γρήγορα, συνειδητά ή ασυνείδητα υποφέρουν από εσωτερικά κενά και αδιέξοδα. Το πνεύμα «παραίτησης» στρέφει τα άτομα στη διαρκή προσκόλληση στο ατομικό συμφέρον και στη διάνοιξη ατομικών οδών «λυτρωσης», πολλές φορές ευτελών ή γεμάτων ψευδαισθήσεων. Και αυτή ακριβώς η στροφή στην ατομική οδό ευχαρίστησης, λήθης, «τεχνητής» πνευματικής και ψυχικής νάρκωσης και αναζήτησης λυτρωτικών ψευδαισθήσεων είναι παράγοντας κινδύνου πρώτης τάξης για την τελική παράδοση στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών²⁵.

Παράλληλα πρέπει να επισημανθεί ότι, μέσα σε ένα καθολικό πνεύμα ιδιοτελείας και αδιαφορίας για συλλογικές κινητοποιήσεις βασισμένες σε σταθερές ομαδικές πίστεις, παρατηρείται σημαντική έλλειψη φωτεινών και ζωντανών ηγετικών παραδειγμάτων, ιδιαίτερα στον πολιτικό χώρο, που θα αποτέλεσουν σημεία αναφοράς και ζωντανά εμπνευστικά σύμβολα για τις νεότερες γενιές. Και είναι αλήθεια ότι οι νέοι κατά την κοινωνικοποίηση τους έχουν ανάγκη από τέτοια συμβολικά παραδείγματα, γιατί διαφορετικά άγονται και

φέρονται από τους ανέμους της κατάλυσης και της συντριβής κάθε αξιακής σταθεράς που απαιτεί θυσίες. Είναι πολύ αρνητικό στοιχείο για την κοινωνικοποίηση ενός νέου να ξεκινάει χωρίς όραμα μέσα στη ζωή, χωρίς συλλογικές αναφορές, χωρίς εμπιστοσύνη σε ατομικούς ή ομαδικούς φορείς εξουσίας. Θα ήθελα, στο σημείο αυτό, να υπογραμμίσω ότι ιδιαίτερα στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια υπάρχει σοβαρό πρόβλημα με την αξιοπιστία και τα ηθικά-ιδεολογικά ερείσματα του πολιτικού της κόσμου και περισσότερο της ηγεσίας του. Τελματωμένες ηγεσίες που αντί να εμπνέουν οδηγούν ακόμα πιο πολύ στο πνεύμα της παραιτήσης. Το πολιτικό τοπίο απογοητεύει τους νέους και τους αποδυναμώνει ακόμη περισσότερο τις εσωτερικές τους αντιστάσεις.

Πολλά από τα παραπάνω κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι χαρακτηριστικά μεταβατικών ιστορικών καταστάσεων, που μπορούν μακροπρόθεσμα να γεννήσουν νέα κοινωνικά περιεχόμενα και μορφές. Μέχρι τότε —και αυτό το «τότε» δεν μπορεί εύκολα να καθοριστεί— οι κοινωνικά αποδιαρθρωτικές τάσεις, οι αξιολογικές-ηθικές αβεβαιότητες και το πνεύμα της στροφής προς τις χυδαίες ατομικιστικές λύσεις του υπαρξιακού προβλήματος θα παραμείνουν αμείωτες, για να μην πούμε ότι θα πληθαίνουν. Και φυσικά ομιλούμε για τη μεγάλη μάζα των ανθρώπων και όχι για εκείνους που, σε όποια εποχή και κοινωνία και να βρεθούν, ξέρουν να προβάλλουν εσωτερικές αντιστάσεις και να παλεύουν σε υψηλότερο επίπεδο τα εσωτερικά κενά τους.

Το κοινωνικό τοπίο, όπως σκιαγραφήθηκε παραπάνω, διώχνει το νέο άνθρωπο, του αναπτύσσει εσωτερικές τάσεις φυγής, τον φέρνει μπροστά σε αδιέξοδα την ίδια στιγμή που νιώθει εγκλωβισμένος. Αδιόρατα, λοιπόν, και βαθμιαία γεννιέται η «ζήτηση» της τεχνητής και εύκολης «δραπέτευσης», όλων εκείνων των τεχνητών υποκατάστατων μιας βαθιάς ψυχικής πληρότητας. Από εκεί και ύστερα, παίζουν ρόλο και οι ατομικοί παράγοντες και προδιαθέσεις και γενικότερα οι μηχανισμοί άμυνας του ατόμου.

Αν θέλουμε, λοιπόν, να παρέμβουμε σε επίπεδο ζήτησης των ψυχοδραστικών ουσιών, πρέπει ακριβώς να παρέμβουμε σ' αυτό το τοπίο, πρέπει να βελτιώσουμε αυτό το τοπίο. Και εκεί ακριβώς έγκειται η μεγάλη δυσκολία, γιατί απαιτείται μια συνολική μεταρρυθμιστική πολιτική, που να είναι ικανή να επηρεάσει μηχανισμούς και δομές εξουσίας και παράλληλα να συμβάλλει στη γέννηση του κοινωνικά νέου, που ενδέχεται να ξεκινήσει μέσα από τις ρευστές καταστάσεις των μεταβατικών αβεβαιοτήτων. Μια συνολική μεταρρυθμιστική πολιτική (στον οικονομικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό κ.λπ. τομέα) που θα μπορέσει να προσδώσει νέα ποιότητα στις κοινωνικές σχέσεις, θα αναβαθμίσει την ήδη τραυματισμένη σχέση του ατόμου με τις συλλογικές δραστηριότητες και γενικότερα τις συλλογικές μορφές ζωής — κι εδώ ακριβώς το ρεύμα του «κοινοτισμού» (communitarianism) έχει οπωσδήποτε κάτι να προσφέρει και θα ισορροπήσει την τάση των ατόμων για οικονομίστικη σύλληψη της ζωής. Το στοιχείο παίζεται πάντα, αλλά πρέπει να είμαστε ρεαλιστές ως προς τις τρέχουσες δυνατότητες οργανωμένων φορέων για παρεμβάσεις ικανές να εξαλείψουν τη ζήτηση των ψυχοδραστικών ουσιών. Αυτό που μπορούμε και οφείλουμε να κάνουμε είναι διαρκώς να διαφωτίζουμε τον κόσμο γύρω από τις πάμπολλες πτυχές του συνολικού προβλήματος, ώστε να ανεβάσουμε το δείκτη κατανόησης για όσους έχουν εμπλακεί ως χρήστες στα δίκτυα των κυκλωμάτων ναρκωτικών και συνειδητοποίησης της μακριάς αλυσίδας των παραγόντων που συμβάλλουν στο υπό συζήτηση φαινόμενο.

Έτσι βοηθούμε σημαντικά στην προβληματική μιας ευρύτερης κοινωνικής παιδαγωγικής που οφείλουν να ακολουθούν ατομικοί και ομαδικοί φορείς εξουσίας. Και γενικότερα όσοι κατέχουν θέσεις επιρροής μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα. Ακόμη περισσότερο, ωθούμε άτομα, φορείς, στελέχη και κατόχους ηγετικών θέσεων στο να αποκτήσουν ό,τι εκφράζεται με το σύγχρονο κοινωνιολογικό όρο «reflexivity», δηλαδή ικανότητα να εξηγείς και να αναστοχάζεσαι διαρκώς τις ίδιες σου τις πράξεις και τις συνέπειές τους. Ενισχύοντας τον εσωτερικό άνθρωπο, κερδίζοντας τον εσωτερικό άνθρωπο, ήδη έχουμε επιτύχει μια μεγάλη νίκη ενάντια στη μάλιστα των ναρκωτικών και γενικότερα των ψυχοδραστικών ουσιών.

Σημειώσεις

1. Βλ. Κ. Γ. Γαρδίκας, *Εγχειρίδιον Εγκληματολογίας*, β' εκδ., Αθήναι, εκδ. Δ. Τζάκα, σελ. 125.
2. Αυτόθι, σσ. 125-129.
3. Βλ. Βασιλή Φίλια, «Ναρκοτικά: Αίτια της χρήσης τους στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία», του ίδιου, *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, 12η εκδ., Αθήναι, Σύγχρονη Εποχή 1993, σσ. 143-144. Πρβλ. Γιάννη Πανούση, *Ναρκοτικά, η άλλη όψη του πραγματικού*, Αθήναι-Κομοτηνή, εκδ. Α.Ν. Σάκουλα, 1982, σσ. 40-44.
4. Βλ. Ξεν. Ζολώτα, *Παραδόσεις θεωρητικής Οικονομικής*, Αθήναι, εκδ. Α.Ν. Σάκουλα, σσ. 2-6.
5. Ντέιβιντ Κούπερ, «Ποιες είναι οι ριζικές ανάγκες;», σε Ντέιβιντ Κούπερ και Άγκνες Χέλλερ, *Οι ριζικές ανάγκες*, Αθήναι, εκδ. Κομμοίνα, σσ. 26-41· Άγκνες Χέλλερ, «Οι αληθινές και οι ψευδείς ανάγκες», σε Ντέιβιντ Κούπερ και Άγκνες Χέλλερ, *ό.π.*, σσ. 82-92.
6. Αντρέ Γκοφζ, «Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης: Το καταναλωτικό μοντέλο», σε Χανς Μάρκνους Εντσενομπέργκερ, Αντρέ Γκοφζ, Μιχαήλ Μάρκοβιτς, *Περιβάλλον και ποιότητα ζωής*, Αθήναι, Επίκουρος, 1975.
7. Βλ. Φίλιππου Νικολόπουλου, «Η απαξιωμένη κοινωνία και η εξαρτημένη προσωπικότητα του νέου», Πρόληψη της χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών: ο ρόλος του σχολείου και των Εκπαιδευτικών, Πρακτικά του Πρώτου Σεμιναρίου για τους Εκπαιδευτικούς Μέσης Εκπαίδευσης (25-26 Ιανουαρίου 1992), εκδοθέντα από την Επιτροπή Ρεθύμνης Πρόληψης και Αντιμετώπισης Ναρκωτικών, Ρέθυμνο 1993, σελ. 19.
8. Στο σημείο αυτό μπορεί κανείς να αναφερθεί στο συμβολικό νόημα του έργου του J. K. Galbraith, *Ο Θρίαμβος* (θρίαμβος, δηλαδή, στρατιωτικοπολιτικός των ΗΠΑ και παράλληλα ηθική ήττα)...
9. Βλ. Φίλιππος Νικολόπουλος, *ό.π.*, σελ. 20.
10. Το συγκεκριμένο αυτό ζήτημα συσχετίζεται άμεσα με την κρίσιμη προβληματική που έχει αναπτυχθεί γύρω από τη σύγκριση της μακροκοινωνιολογικής και της μικροκοινωνιολογικής κοινωνιολογικής κατεύθυνσης. Δομικοί και συστηματικοί προσδιορισμοί, από τη μία πλευρά, άτομα και αλληλεπιδράσεις τους από την άλλη. Πάντως με βεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι οι σύγχρονες κοινωνιολογικές αναζητήσεις τείνουν να γεφυρώσουν το χάσμα και να φτάσουν σε συνθετικές θεωρήσεις μέσα σ' ένα πνεύμα σύγκλισης και αλληλοσυμπλήρωσης του δομικού ή συστηματικού (μακροθεώρηση) με το ατομικό (μικροθεώρηση). Βλ. Jonathan Turner, *The Structure of Sociological Theory*, 5th ed., Belmont, CA. Wadsworth Publishing Company, 1991, σσ. 367-390, 585-627.
11. Βλ. Max Weber, *Δοκίμια επί της θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. Α', Αθήναι, Ε.Κ.Κ.Ε., 1972, σσ. 28-49.
12. Για την «κατανοητική» διάσταση της κοινωνιολογικής προσέγγισης, βλ. Max Weber, *Δοκίμια επί της θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. Β', Αθήναι, ΕΚΚΕ, 1972, σσ. 11-16.
13. Βλ. C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959, σσ. 196-215.
14. Βλ. Ν. Γ. Γαρδίκας, *ό.π.*, σσ. 427-434 σε συνδυασμό προς σσ. 244-269.
15. Βλ. Βασιλή Φίλιας, *ό.π.*, σσ. 143-147.
16. Β. Τέοντορ Αντόρνο και Μαξ Χόρκχαϊμμερ (επιμ.) *Κοινωνιολογία — Εισαγωγικά Δοκίμια*, εκδ. Κριτική, 1987, σσ. 75-112.
17. Βλ. Κ. Γ. Γαρδίκας, *ό.π.*, σσ. 355-360.

17. Βλ. Βασίλης Φίλιας, *ό.π.*, σσ. 143-145.
18. Βλ. Emile Durkheim, *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, Αθήνα, εκδ. Αναγνωστίδη, σσ. 284-285.
19. Βλ. Βασίλης Φίλιας, *ό.π.*, σσ. 142-143.
20. Βλ. Ερτζ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1973, σσ. 434-446. Του ίδιου, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1971, σσ. 34-35.
21. Μαξ Χόργκαϊμερ, *Η Εκλειψη του Λόγου*, Αθήνα, Κριτική, 1987, σσ. 33-37.
22. Αντρέ Γκορζ, «Η αναπαράγωγή της εργατικής δύναμης: Το καταναλωτικό μοντέλο», *ό.π.*, σσ. 60-76· πρβλ. Ζαν-Μαρί Βενσιάν, *Η Σχολή της Φρανκφούρτης και η Κριτική Θεωρία*, Επίκουρος, 1977, σσ. 92-93.
23. Στο σημείο αυτό μπορούμε ν' αναφερθούμε στις διακρίσεις του P. Sorokin αναφορικά με τα μεγάλα νοητικά-πολιτισμικά υπερσυστήματα. Σύμφωνα μ' αυτές, τα μεγάλα υπερσυστήματα είναι το Αισθαντικό (Sensate), το Ιδεοκρατικό (Ideational), το Ιδεαλιστικό (Idealistic) και το μικτό. Το υπερσυστήμα που συμβάλλει στη διαμόρφωση της παραπάνω ισορροπίας είναι το Ιδεαλιστικό (σύμφωνα πάντα με τις διακρίσεις του Sorokin), όπου υποτίθεται ότι ο συνδυασμός του αισθαντικού και του ιδεοκρατικού στοιχείου είναι αρμονικός. Αντίθετα, στο αισθαντικό υπερσυστήμα, όπου το στοιχείο των αισθήσεων υπερτερεί, η παραπάνω ισορροπία έχει διασαλευτεί. Η σύγχρονη δυτική κοινωνία μάλλον σ' αυτό το τελευταίο υπερσυστήμα ανήκει. Βλ. N. Timashef, *Ιστορία Κοινωνιολογικών Θεωριών*, μετ. Δ.Γ. Τσαούση, τόμ. Β', Αθήνα, Gutenberg, 1976, σελ. 82 και σσ. 149-151.
24. Βλ. Βασίλη Φίλια, «Αφθονία και οι σύγχρονες όψεις της απανθρωποποίησης», *ό.π.*, σσ. 127-138· N. Timashef, *ό.π.*, σσ. 140-143.
25. Βλ. Φίλιππος Νικολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 24-25· Γιάννης Πανούσης, *ό.π.*, σσ. 40-49· Ερτζ Φρομ, *Η Υγιής Κοινωνία*, *ό.π.*, σσ. 48-55 και 155-159.

Ακρυλικό σε ξύλο, 50x70 cm, 1992